

ועד ליל שבת

דברי מוסר והשקפה ע"ס מסכת אבות
מראש הישיבה הגאון הגדול רבי ישראל בונם שרייבר שליט"א
שנאמרו בישיה"ק

ענין עשיית רב, ו"אל תהי צדיק הרבה"

אמרה שכך נוכל לברר את המעשה אשר נעשה, גם אם לא תמיד מוכרח שהפסק אמת.

כי אכן התורה רחבה מני ים ולא תמיד ודאי שהאדם יידע הכל, כמו כן הטעות בכל אדם מצויה הוא ולעולם אינו ברור שהכל יציב ונכון, אולם בלי שתהיה צורה לפסוק את דיני התורה האדם לא יוכל לברר מהי האמת, ובדיני התורה עצמם נקבע שהפסק יוכרע על פי שכלם של החכמים, כשם שפוסקים בבית דין של מטה כך יהיה מוכרעים בבית דין של מעלה.

על כן כותב רבינו יונה ש'יעשה חברו רב וישאל ממנו ספקותיו, ויעשה ההוראה על פיו אפי' אם הדבר הוא פשוט אליו, ואפילו להתר, אף שאינו גדול כמותו בחכמה, משום שהתורה לא נמסרה דוקא לחכמים כאלו שוודאי יידעו אותה על בוריה, הלא היא למעלה מהשגת אנוש, אלא כל חכם שלמד כל צרכו ויש לו כוח פסק יש לו גם את הכוח להכריע בדיניה ולהורות את חוקיה.

'ואל תרבה לעשר אומדות'

פירש רבינו יונה "שלא יעשר מאומד פירותיו ורצה לעשר בעין יפה מה שמדד יותר מן העשירית נמצא שהוא טבל שאינו מעושר עד שיתן עיניו לעשר אותו והוא לא חשב עליו ונמצא שיש קלקול במעשר הזה".

יסוד גדול נשנה לנו במשנתנו זו, אשר אין ענינו דוקא למעשרות ודומיהן אלא לכל מלאכת עבודת הבורא, וכעין שכתב רבינו יונה בהמשך דבריו – "זוה הדבר הוא משל מענין הסברא שאין לאדם לעשותה מאומד אלא על דרך העיקר ושירד לסוף הדעת... והמבין יבין"...

במשנה זו רואים שאדם יכול לעשות דברים שלפי מחשבתו הם תיקון, תוספת חומרא או הידור, אך למעשה נמצא שאינו אלא מקלקל. האדם חושב שטוב וראוי אף הוא יוסיף ויחשוש וידקדק, אך אינו יודע שלעיתים אין לך קלקול גדול מזה.

במה דברים אמורים, שהנה כידוע ישנם שני ענינים שונים הרחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב אך משום מה יש המחליפים ביניהם, והם 'ספיקות' ו'חששות'. ה'ספיקות', מצד אחד, הם דבר טוב ונכון, הואיל ופעמים ההלכה אכן אינה מוכרעת, וכדי לצאת מידי הספק צריכים להחמיר, אולם מן הצד השני יש את ה'חששות', שהם לחצים בעלמא הנוגדים את צורת האדם, והם פסולים בתכלית הפסלות, בטלן ומבוטלין לא שרירין ולא קיימין.

כך קיבלתי מפי מו"ר הגרא"מ שך זצ"ל, ש'והיית משוגע' אינה קללה, אלא העבירה הגדולה ביותר בתורה... אדם שמלא חששות על ימין ועל שמאל, לא מצוה הוא מקיים בזה, כי אם שגוען.

וכיצד יידע האדם אם 'ספיקות' הוא עוסק או שמא ב'חששות', הבדיקה הבוררה לזה היא האם הוא נכנס ללחץ ולהרגשת כפיה (המכונה 'נערווען'), או שמא הוא נותר רגוע ושלוו בדיוק כפי שהיה בתחילה. ה'ספיקות' הם ספיקות אמיתיות התחומות בגדרי הנורמה, דברים שבאמת יש בהם סבירות לכאן ולכאן, ואינן אמורות להוציא את האדם משלוות נפשו כי הוא זה, לעומת זאת החששות וה'נערווען' למיניהם הם לחצים העשויים ממגדלים הפורחים באויר, והאדם הלוקה בהם לא יכול למצוא מנוח לנפשו מרוב דמיונות ותילי תילים של סברות והמצאות. על זה נא' "אל תהי צדיק הרבה".

מעשים שבכל יום שניגשים אלי בחורים עם שאלות משאלות שונות, כאשר ניכר מתוך השאלה עצמה שאין כאן ספק אמיתי אלא מין חשש, שנובע מלחץ בעלמא, 'נערווען' וגוזמא יתירה. פעם אף ניגש אלי מאן דהו עם חשש שמא החסיר הברה בסוף התפילה, עד שמחמת כן לא הסכים להפסיק בדיבור והגיש לו את שאלתו בכתב... עניתי מיד שוודאי וודאי לא החסיר ולא כלום, והסברתי לו – אם אכן שמת לב בשעת התפילה שהחסרת הברה, מדוע לא השלמת אותה כבר אז? ... על כרחך שהכל הבל ורעות רוח, לא יראת שמים יש כאן, לא מחשבה עמוקה ולא דקדוק הלכה, כי אם רגשות של לחץ המביאות את האדם להחמיר סתם כך בכל נושא וענין, אם זה בנטילת ידיים וכדו' ואם בכל מילתא אחריתא, והאדם צריך להרחיק את נפשו מכגון דא ולדעת שאין בין זה ובין יראת ה' ולא מידי. על דברים כאלו לא ניתן לטעון את הטענה המוכרת ש'אדם עשוי למשמש בכיסו בכל שעה ושעה' – וכיון שהמצוות שוות לנו מאלפי זה וכסף עליו באופן טבעי לבדוק כל הזמן אם קיימנום כראוי, כי הרי התורה 'דרכיה דרכי נועם', ואין שום היגיון שהתורה חייבה את האדם להיות שרוי כל הזמן בלחצים ובדאגות אימית יבוא לידו ויקיימנו.

פרק א' משנה ט"ז. "רבן גמליאל אומר עשה לך רב והסתלק מן הספק ואל תרבה לעשר אומדות".

'עשה לך רב'

כתב רבינו יונה: "עשה לך רב והסתלק מן הספק – ר"ל שיקבל חברו לרב אף על פי שלא יהיה חכם יותר ממנו, ואפי' אם לא השיג את חכמתו, כדי שיתלק מן הספק. וברושלמי אומר זיל איתי לי זקן מן השוק דאיסמוך עליה ואישרי לך. שפעמים החכם יסתפק בהוראה ואינו יודע למה לומר אם יתיר ושמא הוא אסור ותארע תקלה על ידו, ואם יאסור המותר נמצא מפסיד ממונן של ישראל והתורה חסה עליו. על כן יעשה חברו רב וישאל ממנו ספקותיו. ויעשה ההוראה על פיו אפי' אם הדבר הוא פשוט אליו, ואפילו להתר, אף שאינו גדול כמותו בחכמה. וכן אמרו הגאונים ז"ל כל היכא דלמר מספקא ליה ולמר פשיט ליה הלכתא כמאן דפשיט ליה. ואפילו תלמיד לפני הרב".

מבואר בדברי רבינו יונה שיש לאדם לעשות על עצמו רב אפילו אם הוא פחות ממנו, ואפילו את חברו יכול לעשות עליו לרב היכא דמספקא ליה מילתא, כדי שיוכל עי"ז לפשוט את ספיקותיו. גם שאר הראשונים כאן הביאו את דברי הגמ' (סנהדרין ז'), "רב הונא כי הוה אתי דינא לקמיה מיכניף ומייתי עשרה רבנן מבי רב, אמר כי היכי דלימטיין שיבא מכשורא, רב אשי כי הוה אתי טריפתא לקמיה מכניף ומייתי להו לכולהו טבחי דמתא מחסיא, אמר כי היכי דלימטיין שיבא מכשורא". ולכאן יש להבין, היאך אדם הפחות ממנו יוכל לפשוט את הספק יותר טוב מאשר הוא עצמו, וכיצד רב אשי פשט את ספיקותיו על ידי הטבחים של מתא מחתיא, שללא ספק לא התקרבו אליו ברמת גדלותם.

אכן קודם לכן עלינו לברר את עצם הענין של 'עשה לך רב', וכי האם לאחר הביורא אצל הרב מובטח לו לאדם שלא תעלה טעות בידו, הרי כשם שהוא יכול לטעות כך גם הרב, ומניין יוכל להיות סמוך ובטוח שזהו הפסק.

וביאור הדברים מצינו ברמב"ן בתחילת ספה"מ שכתב שכך היא דרכה של תורה, אכן לעולם אין ביורו ודאי שהאמת היא כדברי הרב, אך הא גופא אמרה תורה, לא תסור מן הדבר אשר יורוך, הדרך לדעת את רצון הקב"ה היא על ידי השמיעה לחכמים וכך היא הצורה לשמור את מוצא פי ה'.

ושם מבואר שזוהי הסיבה שעלינו ללכת אחרי דברי המרובים, וזקן החולק על הסנהדרין נחשב זקן ממרא, לא מפני שברי לן שהוא הטועה והמרובים הם הצודקים, אלא מפני שאחרת לא נוכל לדעת לעולם מה עלינו לעשות, הלכתא כמר או הלכתא כמר, והתורה פסקה עבורנו שהמשפט אשר נעשה יהיה לפי הצורה אותה היא קבעה, לעשות לנו רב ואחרי רבים להטות.

ולא זו בלבד כתבו הראשונים, אלא שהמציאות מחייבת שיש דינים שנפסקים דוקא על ידי הדורות האחרונים ולא על ידי הראשונים, שכן חדשים לבקרים מתחדשים מקרים שלא היו דוגמתם בדורות קודמים, ועל כרחך שהתורה נתנה כוח גם לחכמים פחותים משנים קדמוניות לפסוק לפי אותו דור, ואין לך אלא שופט שבימין, על אף שלגבי אותם שלפניו הוא כאצבע בקירא לסברא.

ועוד מצינו בחז"ל שאף הקב"ה עצמו אינו פוסק אלא לפי פסק החכמים שבאותו הדור, לא בשמיים היא, אין משגיחין בבת קול ואין לדיין אלא מה שעיניו ראו, ואף פסקו כוותיה דרבה בר נחמני בשעה שכל מתיבתא דרקייעא אמרה להפק (ב"מ פו:), (כל זה כמובן רק אם אין וודאות שטעות היא בידם).

כענין זה אמר החזו"א לאאמו"ר זצ"ל. שכן הנה כידוע באירופה בדורות הקודמים היו פזורות אלפי אלפי עיירות קטנות על פני היבשת, בלי שיהיה קשר ממשי ביניהם של קוי טלפון וכדו', אלא רק חלופת מכתבים שארכה זמן רב (אאמו"ר עצמו גר בילדותו בירוסלב, שהיתה נחשבת עיירה גדולה, בה בשעה שלא היו בה יותר מחמשת אלפים נפשות. לידה היו עוד הרבה עיירות קטנות שהכילו כמה עשרות משפחות ותו לא). פעם שאל מן החזו"א את אאמו"ר היאך יתכן שבדורות עברו יכלו כולם לפסוק את ההלכה לאמיתה, הלא מפאת המרחקים הגדולים והניתוק בין העיירות, נזקקה כל אחת מהן לרב בפני עצמה שיפסוק עבורה את כל העולה על הפרק בכל ד' חלקי השו"ע, ולכאן רחוק הוא לומר שכל אותם אלפי רבנים של כל אותן עיירות ידעו את כל הלכות התורה כולה ויכלו לפסוק בכל מקום בו יישאלו.

כששמע אאמו"ר את השאלה תמה גם הוא ושאל, אכן כן, מה באמת התשובה, ואמר לו החזו"א, אין הכי נמי, לא מוכרח שכולם ידעו הכל ממש, אך בהכי חייבה רחמנא, צורת הפסיקה שנבקעה לנו מדורי דורות היא לשאול את הרב, והתורה

אולם ניתן לומר דהא גופא תירוץ הגמ', "חברותא כלפי שמאי מי איכא, אי לא כוון דעתיה מעיקרא מחינן ליה במרזפתא דנפחא עד דמכוין דעתיה"... אין דבר כזה לחשוש כל הזמן שמוא לא עלתה בידו הכוונה, דבר כזה הוא זלזול כלפי שמאי, התורה ניתנה לאדם כדי לעסוק בה בנחת ובצורה מיושבת, ואין לקיימה בצורה של דאגה וטרדה ולחשוש שוב ושוב ללא הרף.

ויתכן דהיינו טעמא דמאן דאמר בש"ס יש ברירה, דהיינו שכאשר החיל האדם חלות שאינה מבוררת היא יכולה להתברר מלמפרע - למרות שבשעת ההחלה לא היתה לו כל ידיעה היאך לברר את הספק, וכגון באיזו שארצה אגרש (גיטין כד:), והטעם משום שאם באמת התחדשה לו אח"כ ידיעה מפורשת שלא היתה קודם לכן אין ברירה, וכל מה שיש ברירה הוא בהיות שודאי התכוון מעיקרא למה שעשה לבסוף. דהיינו, שאם לא התחדשה לאדם שום ידיעה נוספת ובכל זאת עשה את מה שעשה, סימן שמלכתחילה זה היה רצונו, וכל הלבטים שהיו מנת חלקו הם רק בלבולים שונים שעיקבו ממנו מלראות את הדבר הנכון, כאשר סרו אותם מפרעים ממילא התגלה אצלו הכח להכריע...

וכך זה בכל נושא וענין. לא רק בענינים רוחניים, הלכות ופסקי דינים, אלא בכל ספק שעולה בלב האדם. על האדם מוטל להבין, שכל המושג 'ספק' יכול להתקיים רק כששני הצדדים שקולים לגמרי, אך אם יש ולו אחוז בודד לטובת הצד האחד, עליו לעשות כמותו ולדעת שכבר אין זה ספק, הרי כך היורש מחייב לעשות ומה לו להטריד את ראשו 'מה היה אם היה עושה אחרת', או 'אולי עדיין לא הכריע כמו שצריך'. ההיגיון מורה ומכריח שצריך לעשות כמו הצד האחד, וברגע שנגמר הדין אין יותר להתעסק באילו ואולי, לחשוש להסתפק ולדאוג. כי לקח טוב נתתי לכם, דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, שמעו שמעו אלי ואכלו טוב ותתענג בדשן נפשכם.

וכאן מתקשר נושא זה לנושא הקודם שעליו דיברנו, שגם אם לעיתים נראה לאדם שבאמת אין זה ברור אם יצא ידי חובתו, ואין לו וודאות שקיים את חיובו, מכל מקום אם הדבר מביא אותו אל הלחץ האמור - עדיף שישאר במקומו בשב ואל תעשה ולא יקיים כלום, מאשר ייכנס לחץ ויחשוש בכל זאת. והטעם הוא כדלעיל, שהלחץ הנפשי הלזה נוגד מכל וכל את דרך התורה, התורה אינה מחייבת וגם אינה רוצה שנפש האדם תתפס במלכוד של חששות ובלבולים, ואם הוא בכל זאת נכנס לכך על כרחך דבהכי לא חייבה רחמנא, ועליו לצאת מיד מכל הענין. התורה ניתנה 'לטיוב לך', להתענג על ה' בזה ובבא, וכל דבר הסותר את העונג הלזה הרי הוא כסותר את התורה, לא אותי קראת יעקב כי יגעת בי ישראל. השכל מחייב שגם אם אליבא דאמת אדם שרצה לכוון - לא כיוון בפסוק ראשון של קריאת שמע, או האדם שניסה לכוון את התפילין - לא הצליח להניחם בין העיניים, מכל מקום לא רביע עליה חיוב כי הוא זה להמשיך ולנסות, הוא את שלו עשה והתורה אינה חפצה שליבו יהיה טרוד מכך. יכולני להעיד, שהכרתי רבים רבים מגדולי ישראל, רובם כבר אינם בין בחיים, ולא היה ולו אחד מהם שהיה לו לחץ כל שהוא מעשיית המצוות. האוירה סביב גדולי ישראל היתה ועודנה אוירה טובה ושלווה, של קיום המצוות בשמחה ובטוב לבב, אוירה כזו שלא נוגע אליה כלום מכל סוגי ה'נערועוץ' ודומיו.

ובאמת אם האדם יתבונן הוא יגלה שחששותיו היתרות לא נובעות משכל ישר אלא מתכונות רעות שמושכות אותו להלחץ ולחשוש יתר על המידה. וכאן היא נקודת ההבדל בין ספיקות אמיתיים לבין חששות שונות, שאינן נובעות מן השכל אלא מתחושת לחץ. (ניתן להמליץ בנושא זה את מאמר חז"ל 'השקורא את שמע וכופלה הרי זה מגונה'... (ברכות לג:), שהרי באמת יש להקשות כקושיית הגמ' שם - "ודילמא מעיקרא לא כוון דעתיה ולבסוף כוון דעתיה",

"סוף כל אדם למיתה"

שיחת חיזוק והתעוררות לאור האסונות האחרונים, מתוך הספד שנאמר על הר"ר מרדכי רובינשטיין זללה"ה שנספה באסון בקרלין

כלה חדשה. הקב"ה שש ושמש על נפש נקי וצדיק, בשמיים יש שמחה גדולה על נפש נקי וצדיק, אבל כאן יש כאב גדול, זה כלה חדשה, פה יש כאב גדול.

אנחנו לא יודעים חשבונות שמיים, אנחנו לא יודעים למה ומה, אבל דבר אחד ברור, כשר' הירש לוינסון - חתנו של החפץ חיים נפטר בקיצור ימים ושנים, האלמנה - הבת של החפץ חיים שאלה את אבא שלה "לא היה לקב"ה משהו אחר לקחת רק את הירש'ל שלי?" אמר לה החפץ חיים "מה רצית שהוא יקח חצי עולם?" עכ"ד. יש מצב שיש גזירה גדולה, גזירה גדולה מאד, ויש שתי אופציות, או חצי עולם או ר' הירש'ל. אז מה רצית שהוא יקח חצי עולם. כתוב בחז"ל שמידת הדין 'מתפייסת' ונרגעת כשהקב"ה לוקח צדיק, שכביכול זה גורם צער גדול לשכינה, וזה מרגיע את מידת הדין. ואז אותו אחד שנלקח במקום חצי עולם עולה לשמיים בזכות של מחזיק העולם, בזכותו העולם ניצל.

אין ספק שאברכים כאלה, שככה נלקחים באופן פתאומי, זה היה במקום מי יודע מה, זה היה במקום מי יודע כמה גזירות וכמה דברים נוראים שהצער השכינה שיש כשצדיקים כאלה נפטרים זה מכפר על הרבה גזירות. וכל זה יזקף לזכותם.

אנחנו צריכים למלא את ימינו, לא לבזבז את הזמן, לנצל כל רגע, ימים הולכים וימים באים, הזמן מלביץ ויום אחד נגמר העסק, אין חכמות, סוף כל אדם למיתה, ולא לבזבז ולדחות למחר ולמחרתיים ולשנה הבאה ועוד שנתיים - מה שלא יהיה עכשיו לא יהיה גם שנה הבאה ומה שלא תעשה כעת אף פעם לא תעשה, מאותה סיבה שלא עשית את זה היום. צריך לראות מה שקורה סביבנו, אנשים מסתובבים עם הרגשה שיש חזקת חיים, כל העסק הזה לא קשור אליו, אבל הנה ככה פתאום בן אדם סוגר את העיניים, וזה קרה הרבה פעמים לאחרונה ה'פתאום' הזה. אנחנו כבר שנה וחצי חיים עם הפתאום הזה. צריך לפתוח את העיניים ולהבין שאנחנו לא חיים במקום אחר, זה שייך לכולנו, אם היו באים למישהו ואומרים לו ש50 אחוז שהוא עומד ללכת מהעולם הוא היה נראה אחרת. אף אחד לא יודע וה' יעזור לכולם אבל אף אחד לא יודע מה מחכה לנו ומתי מחכה לנו, אבל להתעלם מזה זה טיפשות גמורה, כי יום אחד זה מגיע, ולא יודעים מתי זה יגיע, וכשזה מגיע כבר אין מה לעשות, אין מה לתקן. צריך לנצל את הזמן כמו שצריך, כל אחד במה שהוא וכפי שהוא, הרי אם נחשב אחורה את כל השטויות שבזבזנו עליהם את החיים אתמול, שלשום, שנה שעברה, "הכל חולף ואבד" - אומר המאירי בתחילת ברכות - "ותורה ושכרה עומדים לעד", כדי להחליף את התורה ושכרה בהכל חולף ואבד צריך להיות שוטה גמור, איזהו שוטה המאבד מה שנותנים לו, נותנים לך חיים, כל דקה זה נצח, מה אתה מתעסק עם עוד איזה דבר חולף ואבד. הקב"ה שלח לנו בשנה האחרונה מדי פעם "אזעקות", טלטולים הוא עשה לנו. שנזכור קצת היכן אנו קיימים, שום דבר לא בטוח כאן בעולם, "מצודה פרוסה על כל החיים" - והוא המוות, לאף אחד אין חזקות, לאף אחד אין 'ביטוח חיים', צריכים תמיד לחיות עם הרגשה שזהו היום האחרון, ה' יעזור שזה לא יהיה חלילה, אבל זו צריכה להיות ההרגשה, אם לא עכשיו אימתי, לחטוף עוד ועוד, וכמה שנתעורר נוסף זכויות לנפטר, והקב"ה יעזור שנזכה במהרה ל"מחה ה' דמעה מעל כל פנים".

הגמ' אומרת בברכות (י"ז ע"א) 'דבי יוחנן כי הווה מסיים ספרא דאיוב אמר הכי סוף אדם למות סוף בהמה לשחיטה והכל למיתה הם עומדים, אשרי מי שגדול בתורה ועמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו'. סוף אדם למיתה וסוף בהמה לשחיטה והכל למיתה הם עומדים, רבי יוחנן דבר על אדם ודבר על בהמה, אדם מת ובהמה נשחטת, מה זה והכל למיתה הם עומדים, מי עוד מת חוץ מאדם ובהמה? אדם בהמה והכל, מי זה הכל? ומה הפשט סוף בהמה לשחיטה, הרי רוב הבהמות לא נשחטות, רוב הבהמות מתות. מה כתוב כאן.

'סוף' הכוונה היא לתכלית, התכלית של האדם זו המיתה, אי' בחז"ל ש"הנה טוב מאד" זה המוות, המוות זה טוב מאד, המוות זה התכלית. התכלית של הבהמה הוא להישחט ולהיאכל בכשרות, ותכלית האדם זה המיתה, שהוא הולך להתענג על ה' ולהינות מזיו שכינתו.

אבל לא כל אדם הסוף והתכלית שלו זה המיתה. אמנם יש בנ"א שכשהם מתים עליהם נאמר "והנה טוב מאד זה המוות", כי אצלם המיתה זה התכלית, אבל יש בנ"א ש"הכל למיתה הם עומדים", יש אנשים שאצלם המיתה זו לא התכלית, הם לא מגיעים עכשיו לתכלית אלא עכשיו רק מתחילים את הצרות שלהם, יש 'סוף אדם למיתה' ויש 'הכל למיתה עומדים'. אמר רבי יוחנן, מי הוא זה שזוכה להגיע ל'סוף אדם למיתה' שזהו התכלית שלו, שמתקיים אצלו והנה טוב מאד זה המוות, - "אשרי מי שגדל בתורה ועמלו בתורה", מה זה גדל בתורה ועמלו בתורה, עמלו בתורה זה פשוט, אך מה זה גדל בתורה. לכאן יש פה כפילות. כתוב ברמ"א (יו"ד סי' ס') שבהמה שנתפסמה כל ימיה במאכלות אסורות היא אסורה בהנאה ובאכילה, למה היא אסורה באכילה, כיוון שבהמה שכל המגדל שלה, כל המצמייה שלה וכל המקיים שלה היה משקצים ומרשים - אז היא בעצמה נהיית שקצים ורמשים. "אשרי מי שגדל בתורה", יש אחד שעמלו בתורה אבל הוא לא גדל בתורה, הוא גדל גם ע"י דברים אחרים שמהנים אותו ומעניינים אותו, כל התאוות וכל השטויות, המגדל שלו זה לא רק תורה, זה עדין לא 'אשרי'. אשרי מי שגדל בתורה, שכל החיות שלו וכל ההנאה שלו זה בתורה. אצלו נאמר והנה טוב מאד זה המוות. משום שהוא מגיע לנצחיות, הוא מגיע ליהנות מזיו ה', הוא הולך ישר לשם.

הנפטר חי חיים קצרים, אבל חיים מלאים ב'גדל בתורה', החיות שלו והמהווה שלו היו ע"י התורה, יש סיפורים נפלאים ונוראים על רבים מקרבנות הציבור, אין שחיו כל ימיהם ע"י התורה, והנפטר הזה שחיו כל ימיו עם התורה" ובמידות טובות - זהו "אשרי מי שגדל בתורה", זהו "והנה טוב מאד זה המוות", כי אחד כזה שגדל בתורה, הוא הגיע לתכלית שלו, והקב"ה יודע תאנה מתי הגיע זמן לקיטתה, אבל הנספים עשו את התפקיד שלהם וסיימו אותו בשלימות והלכו ליהנות מזיו השכינה.

ר' איסר זלמן אמר, כתוב שהקב"ה שמח על נפש נקי וצדיק 'ככלה חדשה', מה זה כלה חדשה, הרי כל כלה היא חדשה, אמר ר"ז, כלה חדשה הכוונה לזיווג שני, אדם מתחנן, יש לו כמה ילדים ואז אשתו נפטרה, הוא מנסה לגדל אותם לבד אבל זה לא הולך, אז הוא צריך להתחתן עם אשה שניה. כמגיע יום החתונה - כולם שמחים, אבל הוא נכנס לחדר ובוכה, מה יהיה עם הילדים, היא תהיה אמה טובה או לא, זה

